बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८

लालमोहर र प्रकाशन मिति

२०४९।२।७

संशोधन गर्ने ऐन

बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ — २०५६।३।७

२०४९ सालको ऐन नं. १०

बालबालिकाको हक हितको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन,

प्रस्तावना : बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गरी तिनीहरुको शारीरिक मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको शासनकालको एक्काइसौं वर्षमा संसदलै यौ ऐन बनाएकौ छ ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ** : (१) यस ऐनको नाम "बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८" रहेको छ ।

(२) यो ऐन नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।◆

२. **परिभाषा** : विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) "बालक" भन्नाले सोह्र वर्षको उमेर पूरा नगरेको बालबालिका सम्झनुपर्छ ।

(ख) "संरक्षक" भन्नाले बालकको संरक्षण गर्नको निमित्त दफा २२ बमोजिम नियुक्त भएको संरक्षक सम्झनु पर्छ ।

◆यो ऐन मिति २०५०।१।१ देखि प्रारम्भ हुने गरी तोकिएको (ने.रा.प. २०५०।१।१)

(ग) “बाल कल्याण समिति” भन्नाले बालकहरुको संरक्षण तथा कल्याणको लागि दफा ३२ बमोजिम गठन गरिएको केन्द्रिय बाल कल्याण समिति तथा जिल्ला बाल कल्याण समिति सम्भन्नु पर्छ ।

(घ) “बाल कल्याण अधिकारी” भन्नाले दफा ३३ बमोजिम नेपाल सरकारद्वारा नियुक्त भएको बाल कल्याण अधिकारी सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले निजको काम गर्न तोकिएको अन्य कुनै व्यक्ति वा कर्मचारीलाई समेत जनाउँछ ।

(ङ) बेवारीस बालक भन्नाले त्यस्तो बालक सम्भन्नु पर्छ :

(१) जसको हेरचाह गर्नको निमित्त बाबु आमा वा परिवारका अन्य कुनै सदस्य छैन ।

(२) जसको बाबुआमा वा परिवारका सदस्य भए पनि तिनीहरुबाट तिरस्कृत भएको छ ।

(३) जसको जीविकोपार्जनको कुनै स्रोत छैन ।

(च) “बाल कल्याण गृह” भन्नाले बेवारीस बालकको पालनपोषणको निमित्त नेपाल सरकारले दफा ३४ बमोजिम स्थापना गरेको बालकल्याण गृह सम्भन्नु पर्छ ।

(छ) “बाल कल्याण गृह प्रमुख” भन्नाले बालकल्याण गृहको प्रमुखको हैसियतले काम गर्ने व्यक्ति सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले निजको अनुपस्थितिमा निजको काम गर्ने व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ ।

(ज) “बाल सुधार गृह” भन्नाले दफा ४२ बमोजिम नेपाल सरकारले स्थापना गरेको वा सो प्रयोजनको निमित्त उपयोगमा ल्याएको बाल सुधार गृह सम्भन्नु पर्छ ।

(झ) “तोकिएको वा तोकिए बमोजिम” भन्नाले यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तौकिएकौ वा तौकिए बमौजिम सम्भन्नु पर्छ ।

परिच्छेद-२

<u>बालकहरुको हक अधिकार</u>

३. **<u>बालकको नाम राख्ने र जन्म मिति कायम गर्ने</u>** : (१) प्रत्येक बालक जन्मेपछि निजको बाबु भए बाबुले बाबु नभए आमाले र आमा पनि नभए परिवारको अन्य सदस्यले आफ्नो धर्म,

संस्कृति र चलन अनुसार बालकको नाम राखिदिनु पर्छ । बालकको बाबु, आमा वा परिवारको कुनै सदस्य जीवित नरहेकोमा वा पत्ता नलागेकोमा बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बालकको नाम राखिदिनु पर्छ ।

(२) कुनै बालकको जन्म मिति पत्ता लाग्न नसकेकोमा त्यस्तो बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले दर्तावाला चिकित्सकको राय लिई निजको जन्ममिति कायम गरिदिनु पर्छ । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सोही मितिलाई बालकको जन्म मिति मानिनेछ ।

४. **पालनपोषण, शिक्षा स्वास्थ्योपचारको अधिकार** : (१) बाबु, आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्था अनुसार प्रत्येक बालकको पालनपोषण गर्नुको अतिरिक्त निजको शिक्षा, स्वास्थ्योपचार, खेलकुद तथा मनोरन्जनको सुविधाहरुको व्यवस्था पनि गर्नुपर्छ ।

(२) बाबु, आमा वा संरक्षकले आफ्ना बालकलाई रोगबाट बचाउन दिनुपर्ने खोपहरु दिलाउनु पर्छ । यस कार्यमा स्थानीय निकायहरु र नेपाल सरकारका सम्बद्ध निकायहरुले सहयोग गर्नु पर्छ ।

(३) गर्भिणी र सुत्केरी अवस्थाका आमाहरुको उचित स्वास्थ्य स्याहारको व्यवस्था गर्नमा नेपाल सरकारले सहयोग गर्नु पर्छ ।

(४) बाबु आमाको लागि प्रतिरोधात्मक र प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य स्याहार परिवार नियोजन सम्बन्धी सर-सल्लाह शिक्षा र सेवाहरुको व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारले सहयोग गर्नुपर्छ ।

५. **पालनपोषण आदिमा छोरा वा छोरी तथा छोरा छोरा वा छोरी छोरीमा भेदभाव गर्न नहुने** : बालकको पालनपोषण शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारमा छोरा वा छोरीको आधारमा मात्र वा छोराछोरा वा छोरी छोरीको बीच कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन ।

६. **बैवाहिक सम्बन्ध हुनु अघि वा पछि जन्मेका बालक वा धर्मपुत्र वा आफूले जन्माएको बालकको बीच भेदभाव गर्न नहुने** : (१) कुनै स्त्री पुरुषको बैवाहिक सम्बन्ध कायम हुनु अघि वा बैवाहिक सम्बन्ध कायम भई सकेपछि जन्मेका बालकहरुको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारमा कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन ।

(२) आफूले जन्माएको बालक तथा आफूले राखेको धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको बीच कुनै किसिमको भेदभाव गर्नु हुँदैन ।

७. **क्रुर वा यातनापूर्ण व्यवहार गर्न नहुने** : बालकप्रति क्रुर वा यातनापूर्ण व्यवहार गर्न हुँदैन । तर बाबु, आमा, परिवारको सदस्य, संरक्षक वा शिक्षकले बालकको हितको लागि हप्काएको या सामान्य पिटाई गरेकोमा यस दफाको उल्लंघन गरेको मानिने छैन ।

८. **भेटघाटको सुविधा दिनु पर्ने** : (१) बैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भई वा अरु कुनै कारणबाट बाबु र आमा भिन्न बसेको अवस्थामा बाबुसंग बसेको बालकलाई आमासंग र आमासंग बसेको बालकलाई बाबुसंग समय समयमा भेटघाट गर्न वा केही समयको निमित्त साथ बस्न दिनु पर्नेछ ।

तर त्यसरी बाबु वा आमासंग भेटघाट गर्न वा बस्न दिंदा बालकको हितको प्रतिकूल हुने कुनै मनासिव कारण भएमा त्यस्तो भेटघाटको वा साथ बस्ने सुविधा दिनबाट अदालतले रोक लगाउन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम बाबु आमासंग भेटघाट गर्ने पटक वा साथ बस्ने अवधिको सम्बन्धमा बाबु र आमाको बीच मतैक्य हुन नसकेमा अदालतले तोकेको पटक वा अवधिको निमित्त भेट गर्न वा साथ बस्न दिनु पर्नेछ ।

९. **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले आफ्नो बाबु आमासंग भेटघाट, पत्राचार गर्न पाउने** : कानूनको रीत पुऱ्याई कसैको छोरा वा छोरीलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले त्यस्तो धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले चाहेमा तिनीहरुलाई जन्म दिने बाबु आमासंग नियमित रुपमा भेट गर्न वा पत्राचार गर्न दिनु पर्छ ।

१०. **आमा र आमाको बाबुको नाम उल्लेख गर्न पाउने** : कुनै औपचारिक काम कारवाई वा लिखतमा कानून बमोजिम बाबु र बाजेको नाम खुलाउनु पर्ने अवस्थामा बाबुको पत्ता नलागेसम्म बालकले आमा र आमाको बाबुको नाम उल्लेख गर्न सक्नेछ । बाबु र आमा दुवै पत्ता नलागेको बालकको हकमा निजलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बाबु आमा पत्ता नलागेको भनी लेखिदिएमा त्यस्तो बालकले बाबु आमा वा बाजेको नाम उल्लेख नगरे पनि हुन्छ ।

११. **बालक र अपराधीक दायित्व** : (१) कानून बमोजिम अपराध ठहरिने कुनै काम गर्ने व्यक्ति सो काम गर्दा दश वर्ष मुनिको बालक रहेछ भने निजलाई कुनै प्रकारको सजाय हुन सक्दैन ।

(२) बालकको उमेर दश वर्ष वा सो भन्दा माथि र चौध वर्षभन्दा कम रहेछ भने निजलाई कानून बमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा हप्काई, सम्झाई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसूर हेरी ६ महीनासम्म कैद हुन्छ ।

(३) चौध वर्ष वा सो भन्दा माथि र सोह्र वर्षभन्दा मुनिको बालकले कुनै अपराध गरे निजलाई कानून बमोजिम उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ ।

(४) बालकलाई सिकाई कसैले कुनै अपराध गर्न लगाएको रहेछ भने सो सिकाउनेलाई निज आफैले अपराध गरे सरह कानून बमोजिम पूरा सजाय हुन्छ ।

१२. **अयोग्यता वा पटक कायम नहुने** : (१) कुनै अपराध गरेको कारणबाट कानून बमोजिम कुनै पद वा सुविधा प्राप्त गर्न कुनै व्यक्ति अयोग्य हुने रहेछ भने पनि बाल्यावस्थामा गरेको त्यस्तो अपराधबाट त्यस किसिमको अयोग्यता निजको हकमा सिर्जना भएको मानिने छैन ।

(२) सजाय गर्ने प्रयोजनको निमित्त पटक कायम गर्दा बाल्यवस्थामा गरेको अपराधको गणना गरिने छैन ।

(३) बालकले एउटै अपराध एक पटक भन्दा बढी गरेको भए पनि पटकको आधारमा निजलाई थप सजाय गरिने छैन ।

१३. **माग्ने काममा लगाउन वा मुड्न नहुने** : (१) धार्मिक वा सांस्कृतिक रीति स्थितिको पालन गर्दा बाहेक कुनै पनि बालकलाई भिक्षा माग्ने काममा लगाउनु हुँदैन ।

(२) सन्यासी भिक्षु वा फकीर बनाउने उद्देश्यले कुनै पनि बालकलाई मुड्नु हुँदैन र मुडेको भए पनि त्यसलाई कानूनी मान्यता प्राप्त हुने छैन ।

(३) यो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि सन्यासी, भिक्षु वा फकीर बनाइएको बालकले चाहेमा त्यस्तो भेष त्यागेर पारिवारिक जीवन ग्रहण गर्न सक्नेछ ।

१४. **देवी देवताको नाउमा बालकलाई चढाउन नहुने** : (१) कसैले आफ्नो वा अरु कसैको बालकलाई किनी वा कुनै प्रलोभन दिई वा कुनै किसिमको करकाप वा अनुचित प्रभावमा पारी आफ्नो कुनै भाकल वा अन्य कुनै धार्मिक अभिप्राय पूरा गर्ने उद्देश्यले कुनै देवी देवताको नाउमा चढाउनु वा समर्पण गर्नु हुँदैन ।

(२) कसैले पनि आफ्नो बालकलाई उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि कुनै रकम लिई कसैलाई बिक्री गरी दिन वा अरु कुनै प्रकारले हस्तान्तरण गरी दिन हुँदैन ।

(३) कुनै पनि देवस्थलका पण्डा, पुजारी, धामी वा मुखियाले उपदफा (१) बमोजिमको काम गर्न कसैलाई पनि प्रोत्साहन दिनु हुँदैन र कसैले कुनै बालकलाई कुनै देवी देवताको मन्दिरमा चढाउन वा समर्पण गर्न ल्याएमा सो बमोजिमको धार्मिक विधि विधान आफैले सम्पन्न गर्न वा अरुलाई पनि सो गर्ने अनुमति दिनु हुँदैन ।

(४) यो ऐन प्रारम्भ भएपछि उपदफा (१), (२) र (३) को बर्खिलाप कुनै काम भए गरेको रहेछ भने सो काम नभए सरह मानी बालकको बाबु आमा वा ती नभएमा निजको परिवारका सदस्यले नै त्यस्तो बालकलाई आफू साथ राखी परिवारका अन्य सदस्य सरह पालनपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको बखत सोह्र वर्ष उमेर नपुगेका उपदफा (१) र (२) मा लेखिएका बालकलाई निजको बाबु आमा मध्ये जो जीवित छन् तिनैले त्यस्तो बालकको पालन पोषण गर्नु पर्नेछ ।

१५. **कठोर सजाय दिन नहुने** : प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बालकलाई नेल, हतकडी लगाउन, एकान्त कारावासमा राख्न वा कुनै अपराध गरे वापत कैदको सजाय पाएमा उमेर पुगेका कैदीको साथमा राख्न हुँदैन ।

१६. **बालकलाई अनैतिक पेशामा संलग्न गराउन नहुने** : (१) कसैले पनि बालकलाई अनैतिक पेशामा लगाउन वा प्रयोग गर्न हुँदैन ।

(२) बालकलाई अनैतिक पेशामा लगाउने उद्देश्यले निजको फोटो खिच्न वा खिच्ने अनुमति दिन वा त्यस्तो फोटो वितरण गर्न वा प्रदर्शन गर्न हुँदैन ।

(३) कुनै बालकको चरित्रमा आघात पर्ने किसिमको निजको व्यक्तिगत घटना विवरण वा फोटोको प्रकाशन, मुद्रण, प्रदर्शन वा वितरण गर्न हुँदैन ।

(४) बालकलाई मादक पदार्थ, लागू औषध वा यस्तै अन्य नशालू पदार्थको बिक्री वितरण वा ओसार पसार गर्ने काममा लगाउनु हुँदैन ।

×१७. ....

×१८. ....

× बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा खारेज ।

१९. **कानून व्यवसायी नभएमा बालकको मुद्दाको कारवाई किनारा नहुने** : (१) कुनै बालकको विरुद्ध लगाइएको फौज्दारी अभियोगमा निजको प्रतिरक्षा गर्ने कानून व्यवसायी नभएमा अदालतले मुद्दाको कारवाई वा किनारा गर्ने छैन ।

(२) उपदफा (१) मा उल्लिखित अवस्थामा सम्बन्धित अदालतले नै नेपाल सरकारको तर्फबाट नियुक्त भएको वैतनिक कानून व्यवसायी वा अन्य कुनै इच्छुक कानून व्यवसायीको सेवा उपलब्ध गराई दिनुपर्छ ।

२०. **हकको प्रचलन** : (१) यस परिच्छेदमा उल्लेख भएको हकको प्रचलनको लागि बालकको तर्फबाट जो सुकैले पनि बालक रहे बसेको इलाकाको जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । यस्तो निवेदन पर्न आएमा सम्बन्धित अदालतले जाँचबुझ गरी मनासिव आज्ञा, आदेश वा पूर्जी जारी गरी हकको प्रचलन गराई दिन सक्नेछ ।

तर दफा ८ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम बालकको भेटघाट वा बसाईमा रोक लगाउने कुरामा सम्बन्धित बालकको बाबु वा आमाको निवेदनको आधारमा मात्र त्यस्तो कारवाई चलाउन र आदेश दिन सक्नेछ ।

(२) कसैले यस परिच्छेदद्वारा प्रदत्त अधिकारमा आघात पुऱ्याएबाट कसैलाई कुनै क्षति पुग्न गएको रहेछ भने अदालतले उपदफा (१) बमोजिम आज्ञा, आदेश वा पूर्जी जारी गर्दा मुनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराउनै निर्णय पनि गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-३

बालकको संरक्षण र संरक्षकको व्यवस्था

२१. **एकाघरका कोही नहुने बालकको हेरचाह र निजको सम्पत्तिको जिम्मा** : (१) कुनै बालकको हेरचाह गर्न एकाघरका कोही नातेदार नभएको कुराको जानकारी बाल कल्याण अधिकारी वा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्राप्त हुन आएमा निजले त्यस्तो बालकको पालनपोषणको सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । त्यस्तो व्यवस्था मिलाउँदा सकभर बालकलाई निजको नजिकको नातेदारको जिम्मा लगाई दिनुपर्छ । त्यस्तो नातेदार कोही नभएमा सो बालकको पालनपोषणको निमित्त निजलाई कुनै इच्छुक व्यक्ति वा संस्थाको जिम्मा दिन सकिनेछ । बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने कुनै नातेदार, व्यक्ति वा संस्था नभएमा त्यस्तो बालकलाई नजिकको बाल कल्याण गृहमा बुझाई दिनुपर्छ ।

(२) उपदफा (१) मा उल्लिखित बालकको कुनै सम्पत्ति भएमा बाल कल्याण अधिकारी वा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले त्यसको फाँटवारी तयार गरी त्यसमा कम्तिमा दुई

जना स्थानीय व्यक्तिलाई साक्षी राखी त्यसको एक प्रति आफ्नो कार्यालयमा राखेर अर्को प्रति बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने व्यक्ति वा संस्थालाई बुझाउनु पर्छ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम तयार पारिएको फाँटवारी र सो बमोजिमको सम्पत्ति बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने व्यक्ति, संस्था वा बाल कल्याण गृहलाई कागज गराई जिम्मा लगाई दिनुपर्छ । बालकको सम्पत्ति जिम्मा नलगाउन्जेलसम्म त्यसको रेखदेख तथा संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी बाल कल्याण अधिकारी रहेकोमा निजको र निज नभएमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको हुनेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम बुझी लिएको सम्पत्तिको आयस्ताबाट बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने व्यक्ति संस्था वा बाल कल्याण गृहले सम्बन्धित बालकको पालनपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारको निमित्त खर्च गर्न सक्नेछ । त्यस्तो सम्पत्तिको सम्बन्धमा यस ऐन अन्तर्गत संरक्षकलाई भएको अधिकार र निजले पालन गर्नु पर्ने शर्त बालकको सम्पत्ति जिम्मा लिने व्यक्ति, संस्था वा बाल कल्याण गृहको हुनेछ ।

२२. **संरक्षकको नियुक्ति** : (१) बाबु आमा वा एकाघरका उमेर पुगेका कोही नातेदार जीवित नरहेको वा जीवित रहेको भए पनि शारीरिक वा मानसिक अशक्तताको कारणले बालकको पालनपोषण तथा रेखदेख गर्न नसक्ने भएमा त्यस्तो बालकलाई कुनै संरक्षकको जिम्मा लगाउनको निमित्त जोसुकैले पनि बाल कल्याण अधिकारी समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ । यस्तो निवेदन पर्न आएमा बाल कल्याण अधिकारीले आवश्यक जाँचबुझ गरी त्यस्तो बालकको निमित्त यस दफाको अन्य कुराको अधिनमा रही संरक्षक नियुक्त गरिदिनु पर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम संरक्षक नियुक्त गर्दा सकभर नजिकको हकवालालाई प्राथमिकता दिनुपर्छ ।

तर नजिकको हकवालासित पारिवारिक द्वेष, झै झगडा वा अरु कुनै कारणले गर्दा त्यस्तो हकवालाको सट्टा टाढाको हकवाला वा अरु व्यक्तिलाई संरक्षक नियुक्त गर्नु पर्ने भएमा त्यस्को कारण जनाई बाल कल्याण अधिकारीले उपयुक्त ठहऱ्याएको अन्य कुनै हकवाला वा व्यक्तिलाई संरक्षक नियुक्त गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम कुनै व्यक्तिलाई संरक्षक नियुक्त गर्नु अघि निजको स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको कुनै व्यक्ति संरक्षक नियुक्त हुन वा कायम रहन सक्ने छैन :

(क) मानसिक रोगले पीडित भएको,

(ख) पच्चीस वर्षको उमेर पूरा नगरेको,

(ग) दफा २८ बमोजिम संरक्षकबाट हटाइएको,

(घ) नैतिक पतन देखिने कुनै कसूरमा अदालतबाट दोषी ठहरी सजाय पाएको, वा

(ङ) साहूको दामासाहीमा परेको ।

(५) बालकको संरक्षक बन्न कसैले मन्जुर नगरेमा वा संरक्षक हुन सक्ने उपयुक्त व्यक्ति फेला नपरेमा त्यस्तो बालकलाई बाल कल्याण अधिकारीले कुनै बाल कल्याण गृहमा पठाई दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

(६) बालकलाई उपदफा (२) बमोजिम संरक्षकको जिम्मा लगाउँदा वा उपदफा (५) बमोजिम बाल कल्याण गृहको जिम्मा लगाउँदा निजको कुनै सम्पत्ति भएमा सो समेत जिम्मा लगाई दिनुपर्छ । त्यसरी सम्पत्ति जिम्मा लगाउँदा त्यसको फाँटवारी तयार गरी एकप्रति आफ्नो कार्यालयमा राखी अर्को प्रति सम्पत्ति बुझ्ने संरक्षक वा बाल कल्याण गृह प्रमुखलाई बुझाई दिनुपर्छ ।

(७) उपदफा (६) बमोजिम बुझी लिएको सम्पत्तिको आयस्तालाई संरक्षक वा बाल कल्याण गृह प्रमुखले सम्बन्धित बालकको पालनपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारको निमित्त हिसाव राखी खर्च गर्न सक्नेछ ।

२३. **बालकको हित तथा सम्पत्तिको संरक्षण गर्नु पर्ने**: (१) बालकको हितको संरक्षण गर्नु संरक्षकको मुख्य कर्तव्य हुनेछ ।

(२) संरक्षकले अरु कुराको अतिरिक्त देहायको कुरामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ :

(क) बालकको शारीरिक एवं मानसिक विकासलाई अभिवृद्धि गर्ने किसिमबाट निजको पालनपोषण गर्ने,

(ख) बालकको बौद्धिक विकासमा सघाउ पुऱ्याउने किसिमको शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने,

(ग) बालकलाई खराब लत वा संगतमा पर्न नदिने,

(घ) बालकको सम्पत्तिको अद्यावधिक लगत राख्ने र त्यसको संरक्षण गर्ने ।

(३) कुनै बालकको सम्पत्ति वा आयस्ता अरुले खाएको भए त्यसलाई उपर गर्न र रोक्का रहेको सम्पत्ति फुकुवा गराउन संरक्षकले आवश्यक कारवाई चलाउनु पर्छ । सो प्रयोजनको लागि संरक्षकले बालकको तर्फबाट अड्डा अदालतमा निवेदन, उजूरी वा फिरादपत्र दिन वा अन्य आवश्यक कानूनी कारवाई चलाउन सक्नेछ ।

२४. **संरक्षकले गर्न हुने कामहरु**: संरक्षकले बालकको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारको लागि आवश्यक पर्ने खर्च बेहोर्नको लागि बालकको कुनै अचल सम्पत्ति कसैलाई कमाउन वा बहालमा दिन सक्नेछ ।

२५. **संरक्षकले गर्न नहुने काम**: संरक्षकले देहायको कुनै काम गर्नु हुँदैन :

(क) बालकलाई निजको शारीरिक क्षमताले भ्याउने भन्दा बढी परिश्रम पर्ने काममा लगाउन,

(ख) बालकलाई निजको धार्मिक वा सांस्कृतिक रीतिस्थितिमा आघात पुग्न जाने कुनै काममा लगाउन वा त्यस्तो काममा निजको सम्पत्ति उपयोग गर्न, वा

(ग) पछि आफूले लिने मनसायले बालकको सम्पत्ति अरु कसैलाई बिक्री गर्न ।

२६. **संरक्षकले प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने**: (१) संरक्षकले बालकको पालनपोषण, स्वास्थ्य र शिक्षाको निमित्त आफ्नो तर्फबाट गरेको खर्च र बालकको सम्पत्तिबाट भएको आय र त्यसबाट निजको पालनपोषणको निमित्त गरिएको खर्चको विवरण समेत खुलाई सम्बन्धित बाल कल्याण अधिकारी समक्ष प्रत्येक वर्ष बैशाख मसान्तभित्र प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोरा वा तथ्यांकको विश्वसनीयता जाँच्न बाल कल्याण अधिकारीले सम्बन्धित बालक वा निजको सम्पत्ति रहेको ठाउँको निरीक्षण गर्न गराउन सक्नेछ । त्यस प्रयोजनको निमित्त बाल कल्याण अधिकारीले सम्बन्धित बालकलाई आफू समक्ष उपस्थित गराएर आवश्यक सोधपुछ गर्न पनि सक्नेछ । त्यसरी बालकलाई आफू समक्ष उपस्थित गराउन बाल कल्याण अधिकारीले आदेश दिएमा निजलाई उपस्थित गराउनु संरक्षकको कर्तव्य हुनेछ ।

२७. **अनुमति लिएर संरक्षकले अवकाश लिन सक्ने**: (१) यस ऐन बमोजिम नियुक्त भएको संरक्षकले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न असमर्थ भै अवकाश लिन चाहेमा त्यसको कारण उल्लेख गरी कम्तिमा एक महीना अघि बाल कल्याण अधिकारी समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ । संरक्षकले त्यसरी निवेदन दिंदा आफूले जिम्मा लिएको बालकको सम्पत्ति र निवेदन दिएको मिति सम्मको खर्चको फाँटवारी पनि पेश गर्नुपर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम परेको निवेदनको व्यहोरा मुनासिव देखिए बाल कल्याण अधिकारीले संरक्षकको जिम्मा रहेको सम्पत्ति कुनै कार्यालय वा व्यक्तिलाई बुझाउन लगाई निजलाई अवकाश लिन अनुमति दिनेछ ।

२८. **संरक्षकलाई हटाउन सकिने**: संरक्षकले दफा २३, २४ वा २५ को विपरित कुनै काम गरेको वा दफा २६ बमोजिम प्रतिवेदन दिंदा झुठ्ठा विवरण पेश गरेको प्रमाणित भएमा बाल कल्याण अधिकारीले त्यस्तो संरक्षकलाई हटाउन सक्नेछ ।

२९. **अर्को संरक्षक नियुक्त गरिने**: (१) कुनै संरक्षकको मृत्यु भएमा वा दफा २२ को उपदफा (४) को कुनै अवस्था परी संरक्षक कायम रहन नसक्ने भएमा वा दफा २७ बमोजिम अवकाश लिएमा वा दफा २८ बमोजिम हटाइएमा त्यस्तो संरक्षकको सट्टा बाल कल्याण अधिकारीले दफा २२ को अधीनमा रही अर्को संरक्षक नियुक्त गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम संरक्षकबाट हटेको वा संरक्षक कायम नरहेकोमा त्यस्तो संरक्षकले बालकको कुनै सम्पत्ति बुझी लिएको भए त्यस्तो सम्पत्ति र सो सम्बन्धी कागजात समेत बाल कल्याण अधिकारीले तोकेको कार्यालय वा व्यक्तिलाई बुझाउनु पर्नेछ ।

३०. **पर्याप्त आयस्ता नहुने बालकको पालनपोषण**: (१) पर्याप्त आयस्ता वा सम्पत्ति नभएको वा भएर पनि त्यस्तो सम्पत्तिलाई अरु कसैले गैर कानूनी तरिकाबाट दवाई छिपाई उपभोग गरेबाट कुनै बालकको पालनपोषण उचित ढंगबाट हुन नसक्ने भएमा संरक्षकले सरकारी सहायताको निमित्त प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ र सो व्यहोरा मुनासिव देखिए प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आवश्यक सरकारी सहायता उपलब्ध गराई दिनुपर्छ । त्यस्तो सहायता उपलब्ध हुन नसक्ने अवस्थामा बालकलाई नजिकको बाल कल्याण गृहमा राख्ने व्यवस्था मिलाई दिनुपर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै बालकलाई बाल कल्याण गृहको जिम्मा लगाइएमा त्यसरी जिम्मा लगाइएको मिति देखि बालक प्रति संरक्षकको दायित्व समाप्त भएको मानिनेछ ।

३१. **संरक्षकले पारिश्रमिक पाउने**: (१) बाल कल्याण अधिकारीले बालकको सम्पत्ति र आयस्ताको विचार गरी संरक्षकको पारिश्रमिक तोकि दिनेछ ।

(२) उपदफा २३ को उपदफा (३) बमोजिम बालकको सम्पत्ति वा आयस्ता उपर गर्न लागेको मुनासिव माफिकको खर्च र त्यसरी उपर गरेको सम्पत्तिको पंचकिर्ते मोलको वा आयस्ताको पाँच प्रतिशतमा जुन बढी हुन्छ त्यति रकम संरक्षकले पारिश्रमिक स्वरुप लिन सक्नेछ ।

(३) बालकको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारको निमित्त संरक्षकले आफ्नो तर्फबाट कुनै खर्च गरैको भए सौ खर्च समैत बालककौ आयस्ताबाट असूल गर्न सक्नैछ ।

परिच्छेद-४

कल्याणकारी व्यवस्था

३२. **केन्द्रीय तथा जिल्ला बाल कल्याण समितिको गठन**: (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सामाजिक कार्यकर्ता, महिला सामाजिक कार्यकर्ता, चिकित्सकहरु बाल मनोवैज्ञानिक र शिक्षकहरु मध्येबाट समेत सदस्य रहने गरी बढीमा एक्काइस जना सदस्यहरु भएको एक केन्द्रीय बाल कल्याण समिति गठन गर्नेछ । केन्द्रीय बाल कल्याण समितिमा रहने अध्यक्ष र सदस्यहरुको नाम सोही सूचनामा तोकिए बमोजिम हुनेछ । नेपाल सरकारको नीति र निर्देशनको अधीनमा रही सो समितिले काम गर्नेछ ।

(२) प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा प्रत्येक जिल्लामा एक जिल्ला बाल कल्याण समिति गठन गरिनेछ । जिल्ला बाल कल्याण समितिमा अन्य व्यक्तिको अतिरिक्त खास गरीकन देहायका व्यक्तिहरु मध्येबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीले तोकेका व्यक्तिहरु रहनेछन् :

(क) सामाजिक सेवामा कार्यरत व्यक्तिहरु,

(ख) बालकको हक हित सम्बन्धी कार्यमा संलग्न सामाजिक कार्यकर्ता,

(ग) महिला सामाजिक कार्यकर्ता,

(घ) चिकित्सकहरु,

(ङ) बाल मनोवैज्ञानिकहरु,

(च) शिक्षकहरु ।

(३) केन्द्रिय बाल कल्याण समिति तथा जिल्ला बाल कल्याण समितिका पदाधिकारीहरुको कार्यकाल चार वर्षको हुनेछ र निजहरु पुनः नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुनेछन् ।

(४) जिल्ला बाल कल्याण अध्यक्ष जिल्ला बाल कल्याण समितिका सदस्यहरुले आफू मध्येबाट तोकेको व्यक्ति हुनेछ र त्यसरी अध्यक्ष नतोकिएसम्म प्रमुख जिल्ला अधिकारी नै सो समितिको अध्यक्ष भई काम गर्नेछ ।

(५) प्रत्येक जिल्ला बाल कल्याण समितिले जिल्लास्तरमा संचालित बाल कल्याण गरी कृयाकलापको सम्बन्धमा बैशाख मसान्तसम्ममा केन्द्रीय बाल कल्याण समिति समक्ष वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ । जिल्ला बाल कल्याण समितिहरुबाट प्राप्त वार्षिक प्रतिवेदनको आधारमा केन्द्रीय बाल कल्याण समितिले बालक सम्बन्धी राष्ट्रव्यापी प्रतिवेदन तयार गरी प्रत्येक वर्ष आषाढ मसान्तसम्ममा नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्नेछ ।

(६) यस ऐनमा लेखिएदेखि बाहेक केन्द्रीय बाल कल्याण समिति र जिल्ला बाल कल्याण समितिको अन्य काम, कर्तव्य, अधिकार तथा कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३३. **बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्तिः** (१) नेपाल सरकारले आवश्यक संख्यामा बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्ति गर्नेछ । बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्ति नहुन्जेलसम्म यस ऐन बमोजिम निजलाई प्राप्त अधिकार प्रयोग गर्न पाउने गरी नेपाल सरकारले अन्य कुनै व्यक्ति वा कर्मचारीलाई तोक्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) अन्तर्गत नियुक्त भएको वा तोकिएको बाल कल्याण अधिकारीले जिल्ला बाल कल्याण समितिको सामान्य नियन्त्रण तथा निर्देशनको अधीनमा रही काम गर्नु पर्नेछ ।

(३) यस ऐनमा लेखिएदेखि बाहेक बाल कल्याण अधिकारीको अन्य काम, कर्तव्य अधिकार तथा सेवाको शर्त तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३४. **बाल कल्याण गृहको स्थापना र संचालनः** (१) नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार नेपाल अधिराज्यको विभिन्न क्षेत्रमा बाल कल्याण गृहको स्थापना गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम बाल कल्याण गृहको स्थापना नभएसम्म अरु कुनै व्यक्ति वा संस्थाद्वारा संचालित बाल कल्याण गृह, अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रलाई बालक राख्ने प्रयोजनको निमित्त नेपाल सरकारले उपयोग गर्न सक्नेछ ।

तर यस उपदफामा लेखिएको कुनै कुराले पनि त्यस्तो बाल कल्याण गृह अनाथालय वा केन्द्रको संचालनमा हस्तक्षेप गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिएको मानिने छैन ।

३५. **बेवारीस बालकलाई बाल कल्याण गृहमा राखिनेः** (१) बाल कल्याण अधिकारी वा प्रहरी कर्मचारी आफैले कुनै बेवारीस बालक फेला पारेमा वा अरु कुनै व्यक्तिले बुझाउन ल्याउमा त्यस्तो बालकको सम्बन्धमा यथासम्भव तीन पुस्ते नाम, थर, ठेगाना, फोटो तथा शरीरमा रहेको कुनै विशेष चिन्ह सहितको विवरण र औंठाको छाप समेत आफ्नो कार्यालयमा राखी त्यस्तो बालकलाई नजिकको बाल कल्याण गृहमा बुझाउनु पर्छ ।

(२) बस्ने ठाउँको अभाव भएमा बाहेक उपदफा (१) बमोजिम बुझाउन ल्याएको बेवारीस बालकलाई सम्बन्धित बाल कल्याण गृह प्रमुखले बुझेर लिनुपर्छ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको कारण बाल कल्याण गृह प्रमुखले बेवारीस बालकलाई बुझी नलिएमा निजलाई अर्को कुनै बाल कल्याण गृहमा बुझाउन सकिनेछ ।

(४) बाल कल्याण गृहमा बस्ने बेवारीस बालकहरुलाई लिङ्गको आधारमा छुट्टा छुट्टै ठाउँमा राख्नुपर्छ ।

(५) बेवारीस बालकको बाबु, आमा, नातेदार वा संरक्षकको पत्ता लगाउने प्रयोजनको निमित्त बाल कल्याण अधिकारी, प्रहरी कार्यालय वा सम्बन्धित बाल कल्याण गृह प्रमुखले त्यस्तो बालकको हुलिया तथा फोटो सहितको सूचना कुनै पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गराउन वा संचारको अन्य माध्यमबाट प्रसारण गराउन सक्नेछन् ।

३६. **बाल कल्याण गृहमा राखिने अवधिः** (१) बेवारीस बालकलाई साधारणतया सोह्र वर्षको उमेर पूरा नगरुन्जेलसम्म बाल कल्याण गृहमा राखिनेछ ।

तर त्यस्तो उमेर पुगेको कुनै बालकलाई बाल कल्याण गृहबाट बिदा दिंदा निजलाई जीविकोपार्जनको समस्याको सामना गर्नु पर्ने स्थिति देखिएमा बढीमा अठार वर्षको उमेर पूरा नगरुन्जेलसम्म बाल कल्याण गृहमा राख्न सकिनेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अन्धा, अपाङ वा सुस्त मनस्थिति भएका बेवारीस बालकको हकमा तिनीहरुलाई राख्नको निमित्त व्यवस्था गरिएको बाल कल्याण गृहमा नपठाइएसम्म त्यस्ता व्यक्तिको हकमा बाल कल्याण गृहमा बस्ने उमेरको बन्देज लागू हुने छैन ।

(३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै बेवारीस बालकको बाबु, आमा वा संरक्षकले बेवारीस बालकलाई साथ लैजान चाहेमा बाल कल्याण गृह प्रमुखले जहिले सुकै पनि लान दिनुपर्छ र त्यस्तोमा बालकलाई बुझी लिएको कागज लेखाई लिनुपर्छ ।

३७. <u>**व्यावसायिक तालीम दिन वा काममा लगाउन सहयोग गरिने**</u>: (१) बाल कल्याण गृहमा बस्ने बेवारीस बालकहरुको रुची वा ज्ञानको आधारमा निजहरुलाई व्यावसायिक तालीम वा पठन पाठनमा संलग्न गराइनेछ ।

(२) कुनै किसिमको ज्ञान वा सीप हासिल गरिसकेको बेवारीस बालकलाई उसको ज्ञान वा सीपसित मिल्दो कुनै व्यावसायिक काममा संलग्न गराउन नेपाल सरकारले सहयोग गर्नेछ ।

३८. <u>**खर्च बुझाउने शर्तमा बालकलाई बाल कल्याण गृहमा राख्न सकिने**</u>: (१) बारम्बार घरबाट भागेर हिंडी रहने स्वभावको बालकलाई निजको बाबु, आमा वा नातेदारले निजको पालन पोषणमा लाग्ने सम्पूर्ण खर्च व्यहोर्न मन्जुर गरेमा सम्बन्धित बाल कल्याण गृह प्रमुखले त्यस्तो खर्च व्यहोर्ने मन्जूरीको लिखत गराई सो बालकलाई बाल कल्याण गृहमा राख्न अनुमति दिन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम बाल कल्याण गृहमा राखिएको बालकले निर्धारित अवधि व्यतीत गरेपछि बाल कल्याण गृह प्रमुखले निजलाई निजको बाबु, आमा वा नातेदारलाई जिम्मा लगाई दिनु पर्छ । त्यसरी जिम्मा लगाउँदा निजको पालनपोषणको सम्बन्धमा भएको खर्चको फाँटवारी सहित त्यस्तो बालकको पालनपोषण वापत बुझी लिएको रकममा केही बाँकी रहे सो पनि फिर्ता बुझाई दिनुपर्छ ।

(३) बाल कल्याण गृह प्रमुखले उपदफा (१) बमोजिम राखिएको कुनै बालक बाल कल्याण गृहबाट भागेमा वा निजको मृत्यु भएमा त्यसको सूचना निजको बाबु, आमा वा नातेदारलाई तुरुन्त दिनु पर्छ र भागी गएकोमा निजलाई पत्ता लगाउन यथासम्भव प्रयत्न गर्नुपर्छ ।

(४) बाल कल्याण गृह प्रमुखले उपदफा (२) बमोजिम बालकलाई निजको बाबु, आमा वा नातेदारको जिम्मा लगाउँदा निजको कुनै अचल सम्पत्ति बुझेको भए सो र सो सम्बन्धी कागजात पनि फिर्ता दिनुपर्छ ।

(५) उपदफा (३) बमोजिम बालक भागी गएकोमा फेला नपरेमा वा बालकको मृत्यु भएकोमा निजको कुनै मालसामान वा अचल सम्पत्ति भए निजको बाबु, आमा वा नातेदारलाई बुझाई दिनुपर्छ र त्यस्तो बालकको सम्बन्धमा भएको कुनै खर्च लिन बाँकी भए सौ पनि निजकौ बाबु, आमा वा नातैदारबाट असूल उपर गर्नुपर्छ ।

३९. **अनुशासन पालन गराउन सामान्य सजाय गर्न सक्ने**: (१) कुनै बेवारीस बालकले बाल कल्याण गृहमा बस्दा पालन गर्नु पर्ने शर्तको पालन नगरेमा वा अनुशासन भङ्ग हुने कुनै काम गरेमा बाल कल्याण गृह प्रमुखले त्यस्तो बालकलाई देहायको कुनै सजाय गर्न सक्नेछ :

(क) बाल कल्याण गृहमा उपलब्ध सहुलियत वा सुविधाबाट एक पटकमा बढीमा तीन दिनसम्म बञ्चित गर्ने वा

(ख) बाल कल्याण गृहको कुनै चीज वस्तुलाई जानी जानी तोडफोड वा हानी नोक्सानी पुऱ्याएमा त्यसरी भएको क्षति वापत पुरै वा आंशिक रकम असूल उपर गर्ने ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो बालकलाई कुटपिट गर्ने वा एकान्त ठाउँमा थुन्ने वा अन्न पानी बन्द गर्ने अधिकार सो उपदफाले बाल कल्याण गृह प्रमुखलाई प्रदान गरेको मानिने छैन ।

(३) बाल कल्याण गृह प्रमुखले उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम बेवारीस बालकबाट क्षति वापत रकम असूल गर्ने प्रयोजनको निमित्त सम्बन्धित बालकको आयस्ता वा बाल कल्याण गृहमा काम गरे वापत कुनै पारिश्रमिक पाउने भए त्यस रकमले भ्याएसम्म असुल उपर गरी बाँकी रकम मिन्हा गरी लगत काटी दिनुपर्छ ।

४०. **बालकलाई जिम्मा लगाई खर्च भराउन सक्ने**: (१) कुनै बालकको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्यले निजलाई बेवारीस बालक वा अनाथ भनी झुठा विवरण दिएर कुनै बाल कल्याण गृह, अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रमा भर्ना गराएको कुरा पत्ता लागेमा त्यस्तो बालकलाई निजको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्य जो भेटिन्छ उसैलाई जिम्मा लगाई दिनुपर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अवस्थामा सम्बन्धित बालकको पालनपोषणको निमित्त भएको सम्पूर्ण खर्च समेत त्यस्तो बालकको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्य मध्ये

जसले ढाँटेर निजलाई भर्ना गराएको हो उसैबाट सम्बन्धित बाल कल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रले सरकारी बिगो सरह भरिभराउ गरी असूल उपर गर्नुपर्छ ।

तर त्यस्तो खर्च उपर गर्नको निमित्त बालकको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्यको कुनै आयस्ता वा सम्पत्ति नभएमा सम्बन्धित बाल कल्याण गृह, अनाथालाय वा केन्द्रले बालकको पालनपोषणमा भएको त्यस्तो खर्च भराउने छैन ।

४१. **<u>बाल कल्याण गृह प्रमुखले अभिलेख राख्ने र प्रतिवेदन गर्नु पर्ने</u>**: (१) बाल कल्याण गृह प्रमुखले बाल कल्याण गृहमा बस्ने सबै बेवारीस बालकहरुको व्यक्तिगत विवरण तयार गरी राख्नुपर्छ । त्यस्तो विवरणमा कुनै बालकलाई दफा ३९ को उपदफा (१) बमोजिम कुनै सजाय दिइएको भए सो समेत उल्लेख गर्नुपर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम राख्नु पर्ने व्यक्तिगत विवरणको ढाँचा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको विवरण गोप्य गरी राख्नु पर्छ र सो विवरण बाल कल्याण समिति वा बाल कल्याण अधिकारी वा त्यस्तो समिति वा अधिकारीबाट अनुमति प्राप्त व्यक्ति वा कार्यालय बाहेक अरुलाई देखाउनु वा दिनु हुँदैन ।

तर मुद्दा मामिलाको सिलसिलामा अदालतले माग गरेको विवरणको सम्बन्धमा यो बन्देज लागू हुने छैन ।

(४) बाल कल्याण गृह प्रमुखले अघिल्लो वर्षभरी आफ्नो बाल कल्याण गृहले गरेको सम्पूर्ण कृयाकलाप देखिने गरी तोकिएको ढाँचाको प्रतिवेदन सम्बन्धित बाल कल्याण समितिमा र बाल कल्याण अधिकारी समक्ष प्रत्येक वर्ष बैशाख मसान्तभित्र पठाउनु पर्छ ।

४२. **<u>बाल सुधार गृहको स्थापना र संचालन</u>**: (१) नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार बाल सुधार गृहको स्थापना गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्थापना भएको बाल सुधार गृहमा देहायका बालकहरुलाई राखिनेछ :

(क) कुनै कसूरको अभियोग लागि मुद्दाको तहकिकात वा पुर्पक्षको निमित्त प्रचलित कानून बमोजिम थुनामा बस्नु पर्ने बालक,

(ख) प्रचलित कानून बमोजिम कैदको सजाय पाएकोमा सो बमोजिम कैदमा जानु पर्ने बालक,

(ग) लागू औषधीको कुलतमा लागेको बालक,

(घ) बाबु, आमा वा घर परिवारबाट भागी हिंड्ने गरेको बालक,

(ङ) अनैतिक वा अवाञ्छनीय कृयाकलापमा संलग्न व्यक्तिसंग बस उठ गर्ने वा त्यस्ता व्यक्तिहरुको कृयाकलापमा सरिक हुने वा तिनीहरुको आम्दानीमा आश्रित रहने बालक,

(च) नेपाल सरकारले तोकेको वर्गीकरणका बालकहरु ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम बाल सुधार गृह स्थापना नभएको अवस्थामा अन्य व्यक्ति वा निकायद्वारा संचालन गरेको बाल कल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रलाई नेपाल सरकारले त्यस्तो व्यक्ति वा निकायको स्वीकृति लिई अस्थायी रुपमा बाल सुधार गृहको रुपमा उपयोग गर्न सक्नेछ ।

(४) उपदफा (२) को खण्ड (घ) मा उल्लिखित बालकलाई निजको बाबु, आमा वा परिवारको सदस्यको मन्जूरीले बाल सुधार गृहमा राखिएको भए निजको पालनपोषणको निमित्त भएको खर्च निजको बाबु, आमा वा परिवारको सदस्यले व्यहोर्नु पर्नेछ ।

(५) बाल सुधार गृहको संचालन र त्यहाँ बस्ने बालकहरुलाई प्रदान गरिने सुविधा, तालीम, शिक्षा र बालकहरुले पालन गर्नु पर्ने शर्त तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४३. **अनाथालय तथा सुस्त मनस्थिति केन्द्रको स्थापना र संचालनः** (१) बाबु, आमा नभएको अनाथ, अपांग वा सुस्त मनस्थितिका बालकहरुको पालनपोषण तथा वासस्थानको निमित्त आवश्यकतानुसार नेपाल सरकारले अनाथालय तथा सुस्त मनस्थिति केन्द्रको स्थापना गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रमा बस्ने बालकहरुको निमित्त आवश्यक शिक्षाको व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारले अरु कुनै व्यक्ति वा संस्थाले संचालन गरेको अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रलाई त्यसको संचालकसित सम्झौता गरी यस ऐनको प्रयोजनको निमित्त त्यस्ता केन्द्र वा अनाथालयलाई उपयोग गर्न सक्नेछ ।

४४. **बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय आदिको निरीक्षणः** (१) केन्द्रिय बाल कल्याण समितिले नेपाल अधिराज्यभित्र स्थापना भएको सबै र जिल्ला बाल कल्याण समिति वा बाल

कल्याण अधिकारीले आफ्नो क्षेत्र भित्रको बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रहरुको जहिलेसुकै पनि निरीक्षण गर्न वा गराउन सक्नेछ ।

(२) बाल कल्याण अधिकारीले आफ्नो क्षेत्र भित्रको बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रहरुको वर्षमा कम्तिमा दुई पटक निरीक्षण गरी त्यसको प्रतिवेदन जिल्ला बाल कल्याण समितिमा पठाउनु पर्छ । त्यसरी निरीक्षण गर्दा अन्य कुराहरुको अतिरिक्त यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा प्रचलित कानून विपरित कुनै काम कारवाई भएको देखेमा सो समेत जिल्ला बाल कल्याण समितिमा पठाउने निरीक्षण प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्नेछ ।

(३) बाल कल्याण समिति वा बाल कल्याण अधिकारीले कुनै बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय वा यस्तै अन्य केन्द्रहरुमा कुनै अनियमितता भएको देखिएमा त्यसलाई हटाउन वा त्यहाँ उपलब्ध गराइने सेवामा सुधार गर्नको निमित्त आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यसरी निर्देशन दिएकोमा त्यसको पालन गर्नु त्यस्तो बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रको प्रमुखको कर्तव्य हुनेछ ।

४५. **बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय आदि सम्बन्धी व्यवस्था**: यस ऐन बमोजिम स्थापित बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय आदिको संचालन गर्ने व्यक्ति निजले प्रयोग गर्न पाउने अधिकार, निजको सेवाको शर्त तथा त्यस्तो बाल कल्याण गृह, बाल सुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रमा बस्ने बालकले पालन गर्नु पर्ने कुराहरु र तिनीहरुलाई प्रदान गरिनै शिक्षा तथा तालीम तौकिए बमौजिम हुनैछ ।

×परिच्छेद-५

४६. …………

४७. …………

४८. …………

× बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा परिच्छेद-५ खारेज ।

परिच्छेद-६

विविध

४९. **बालक सम्बन्धी मुद्दामा खास व्यक्ति मात्र उपस्थित हुन पाउने**: (१) यो ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम बालक सम्बन्धी कुनै मुद्दाको कारवाई चल्दा कानून व्यवसायी, बालकको बाबु, आमा, नातेदार वा संरक्षक र मुद्दा हेर्ने अधिकारीले उपयुक्त देखि अनुमति दिएमा बालकको हक हित संरक्षण गर्ने कार्यमा संलग्न कुनै व्यक्ति वा सामाजिक संस्थाको प्रतिनिधि इजलासमा उपस्थित हुन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको मुद्दा तथा सोसंग सम्बन्धित घटनाको विवरण मुद्दाको तहकिकात गर्ने वा मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अनुमति बेगर कुनै पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइने छैन । यस्तो प्रतिबन्ध सम्वाददाता तथा सम्वाद फोटो प्रतिनिधिको हकमा समेत लागू हुनेछ ।

५०. **मुद्दाको तहकिकात तथा सजायको स्थगन**: (१) प्रचलित कानून बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको तहकिकात गर्नु पर्ने कुनै कसूरको अभियोग लागेको बालकको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसूर गर्दाको परिस्थिति र थुनामा बस्नु पर्ने ठाउँलाई ध्यानमा राख्दा निजलाई थुनामा राख्न उपयुक्त हुँदैन भन्ने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा चाहिएको बखत उपस्थित गराउने शर्तमा निजको बाबु, आमा, नातेदार वा संरक्षकको जिम्मा लगाई वा बालकको हक हितको संरक्षण गर्ने कार्यमा संलग्न कुनै सामाजिक संस्था वा बाल सुधार गृहको जिम्मा लगाई मुद्दाको तहकिकात वा पुर्पक्ष गर्ने आदेश दिन सक्नेछ ।

(२) कसूरदार ठहरी कैदको सजाय पाएको बालकलाई निजको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसूर गर्दाको परिस्थिति, कसूर गरेको पटक, आदिको विचार गर्दा कारागारमा राख्न उपयुक्त नहुने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा त्यसरी तोकिएको सजाय तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्न वा त्यसरी तोकिएको सजायको अवधि कुनै बाल सुधार गृहमा बसी वा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको संरक्षणमा रही व्यतित गर्नु पर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यसरी सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले त्यसको एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसूर गरे वापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा सो समेत खापी एकै पटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्ने गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले आदेश दिन सक्नेछ ।

५१. **बालकको तर्फबाट मुद्दा गर्न पाउने**: (१) बालकको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस उजूर वा प्रतिरक्षा गर्नु पर्दा निजको बाबु, आमा वा संरक्षकले नालिस, उजूर गर्न वा प्रतिरक्षा गर्न

सक्नेछन् । बाबु, आमा वा संरक्षक नभएको बालकको सम्बन्धमा निजको हकवालालाई सो अधिकार प्राप्त हुनेछ ।

(२) यस ऐन बमोजिम सजाय हुने कसूर सम्बन्धी मुद्दा जुनसुकै व्यक्ति वा नेपाल सरकारको उजूरीबाट चल्न सक्नेछ ।

५२. **बालक सम्बन्धी तथ्यांक र त्यसको प्रयोगमा बन्देज**: (१) प्रहरी कार्यालयले कुनै कसूरको अभियोगमा पक्राउ परेको बालकको नाम ठेगाना, उमेर, लिङ्ग, पारिवारिक पृष्ठभूमि, आर्थिक स्थिति, निजले गरेको कसूर तथा त्यस सम्बन्धमा कुनै कारवाई चलाइएको भए सो सम्बन्धी विवरण खुलाई गोप्य रुपमा तथ्यांक राख्नु पर्छ र त्यस्तो तथ्यांकको उतार छ/छ महिनामा प्रहरी प्रधान कार्यालयमा पठाउनु पर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम राखिएको तथ्यांक कुनै अध्ययन वा शोध कार्यको निमित्त प्रकाशित गर्नु परेमा बालकको नाम, थर वा ठेगाना उल्लेख नगरी उमेर वा लिङ्गको आधारमा सम्म प्रकाशित गर्न सकिनेछ ।

५३. **दण्ड सजाय**: (१) कसैले दफा १३, [१८].......... को बर्खिलाप कुनै काम गरेमा वा सो काम गर्न दुरुत्साहन दिएमा वा सो कुराको उद्योग गरेमा निजलाई तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महीनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

(२) कसैले दफा १४ को बर्खिलाप कुनै काम गरेमा वा सो गर्ने दुरुत्साहन दिएमा वा मतियार भएमा वा उद्योग गरेमा निजलाई दश हजार रुपैयासम्म जरिवाना वा पाँच वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । कसैले कुनै रकम लिई बालकलाई बिक्री गरेको प्रमाणित भएमा त्यसरी बिक्री गर्ने व्यक्तिबाट सो रकम समेत जफत गरिनेछ र सो रकम उपर हुन नसकेमा त्यस वापत बढीमा थप दुई वर्षसम्म कैद हुनेछ ।

(३) कसैले दफा ७ वा १५ विपरीत कुनै काम गरेमा निजलाई पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । क्रुर र यातनापूर्ण व्यवहार गरेकोमा मनासिव क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्नेछ ।

(४) कसैले दफा १६ को उपदफा (१), (२) वा (३) को बर्खिलाप कुनै काम गरेमा वा सो काम गर्न दुरुत्साहन दिएमा वा सो काम गर्ने उद्योग गरेमा निजलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र बालकलाई अनैतिक

---

[१८] बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा झिकिएको ।

पेशामा लगाउने उद्देश्यले खिचेको फोटो र प्रकाशन गर्ने उद्देश्यले मुद्रण गरिएको सबै प्रकाशनहरु अदालतको आदेशबाट जफत हुन सक्नेछ ।

(५) दफा १६ को उपदफा (४) को बर्खिलाप बालकलाई काममा लगाउने व्यक्तिलाई उपदफा (४) बमोजिम हुने सजायमा थप पाँच वर्षसम्म कैदको सजाय हुन सक्नेछ ।

(६) दफा १६, ⁜.......... बमोजिम कसैले कुनै बालकलाई निषेधित काममा लगाएको कारण निजको चरित्रमा कुनै आघात पुग्न गएको रहेछ वा निजको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव वा शारीरिक अंगभंग भएको रहेछ भने उपदफा (१) वा (४) बमोजिम हुने सजायको अतिरिक्त त्यसरी भएको क्षतिको अनुपातमा मुनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति रकम समेत मुद्दा हेर्ने अधिकारीले त्यस्तो व्यक्तिबाट बालकलाई भराई दिन सक्नेछ ।

(७) संरक्षकले दफा २३, २४ वा २५ मा उल्लिखित कुनै कुराको उल्लंघन गरेमा वा पालन नगरेमा निजलाई तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महीनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

(८) संरक्षकले दफा २६ को विपरीत प्रतिवेदन दिएमा वा दफा २९ बमोजिम फिर्ता गर्नु पर्ने सम्पत्ति फिर्ता नगरेमा निजलाई ६ हजार रुपैया जरिवाना वा ६ महीनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र त्यसरी मासेको सम्पत्ति समेत उपर गरिनेछ ।

(९) बाल कल्याण गृह प्रमुखले दफा ४१ बमोजिम राखिएको व्यक्तिगत विवरण कुनै अनधिकृत व्यक्तिलाई देखाएमा वा दिएमा वा कसैले दफा ४९ को विपरीत मुद्दाको विवरण प्रकाशित गरेमा वा दफा ५२ को विपरीत बालक सम्बन्धी तथ्यांकको गोप्यता भंग गरेमा वा त्यसलाई प्रयोगमा ल्याएमा वा प्रकाशित गरेमा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महीनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । कसूरसंग सम्बन्धित पत्रपत्रिका तथा पुस्तक समेत सबै जफत गरिनेछ ।

⁜(१०) ....

५४. **<u>हदम्याद</u>**: यो ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कसूरको सम्बन्धमा सो भए गरेको मितिले एकवर्ष भित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्छ ।

⁜ बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा झिकिएको ।

तर बदनियतपूर्वक बालकको सम्पत्ति बेचविखन गरेकोमा जहिलेसुकै पनि र बालकलाई अनैतिक काममा लगाएकोमा सो काम भए गरेको मितिले तीन वर्षसम्म नालिस लाग्न सक्नेछ ।

५५. **मुद्दा हेर्ने अधिकारी र मुद्दाको सम्बन्धमा अपनाइने कार्यविधि**: (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यकतानुसार बाल अदालतको गठन गर्नेछ । त्यस्तो अदालतको इलाका तथा सदरमुकाम सोही सूचनामा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(२) दफा २० को अवस्थामा बाहेक बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको शुरु कारवाई र किनारा गर्ने अधिकार उपदफा (१) बमोजिम गठित बाल अदालतलाई हुनेछ ।

तर बालकको साथै उमेर पुगेको व्यक्ति समेत संलग्न भएको मुद्दाको सम्बन्धमा भने बाल अदालतले कारवाई र किनारा गर्ने छैन ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम बाल अदालतको गठन नभएसम्मको लागि उपदफा (२) बमोजिमको मुद्दाको कारवाई र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई हुनेछ र बाल अदालतको गठन भएपछि जिल्ला अदालतमा दायर रहेको मुद्दा बाल अदालतमा सर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम जिल्ला अदालतबाट हेरिने मुद्दाको कारवाई र किनारा गर्नको निमित्त प्रत्येक जिल्ला अदालतमा एक एक बाल इजलास रहनेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिमको बाल इजलासको गठन विधि नेपाल सरकारले सर्वोच्च अदालतको परामर्श लिई तोक्नेछ र त्यसरी इजलास तोक्दा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्न सक्नेछ ।

(६) बाल अदालत वा जिल्ला अदालतले मुद्दाको कारवाई र किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ र त्यसरी कार्यविधि नतोकिएसम्म ती अदालतले संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को कार्यविधि अपनाउने छन् ।

५६. **पुनरावेदन**: दफा ५५ बमोजिम बाल अदालत वा जिल्ला अदालतले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले त्यस्तो निर्णय भएको पैंतीस दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

५७. **मुद्दाको कारवाईमा प्राथमिकता दिनु पर्ने**: यस ऐन अन्तर्गत कुनै बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दालाई प्राथमिकता दिई कारवाई र किनारा गर्नु पर्छ ।

५८. **नियम बनाउने अधिकार**: यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ ।

५९. **खारेजी र संशोधन**: (१) मुलुकी ऐन, गरीब कंगालको महलको १ र २ नम्बर खारेज गरिएको छ ।

(२) मुलुकी ऐन, गरीब कंगालको महलको ६ नम्बरमा रहेको "महल" भन्ने शब्दपछि रहेको "१" भन्ने अंक हटाइएको छ ।

(३) मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको १ नम्बरमा रहेका "८ वर्ष मुनिका नाबालक वा" भन्ने शब्दहरु र सोही नम्बरमा रहेका "नाबालकको उमेर ८ वर्ष वा सो अपराध गरेकोमा हप्काई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसूर हेरी दुई महीनासम्म कैद हुन्छ । १२ वर्ष वा सो भन्दा माथि र १६ वर्ष भन्दा कम उमेरका नाबालकले कुनै अपराध गरे निजलाई कानून बमोजिम उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ । नाबालक वा" भन्ने वाक्यांशहरु झिकिएका छन् ।

द्रष्टव्य : १. प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ ले देहायको शब्दको सट्टा देहायको शब्द राखी रुपान्तरण गरेको छ :
"श्री ५ को सरकार" भन्ने शब्दको सट्टा "नेपाल सरकार"